

महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजने
(मनरेगा) अंतर्गत राज्यातील अतिवृष्टी/ पुरस्थितीमुळे
खरडून नापीक झालेल्या लहान व सीमांत शेतकऱ्यांच्या
शेत जमिनी लागवडी योग्य करणेबाबत.

महाराष्ट्र शासन
शासन निर्णय क्र. मग्रा-२०२५/ प्र. क्र. १४६/मग्रा-१
नियोजन विभाग (रोहयो प्रभाग)
मंत्रालय, मुंबई - ४०००३२
दिनांक : १० ऑक्टोबर, २०२५

प्रस्तावना

राज्यात सन २०२५ च्या खरीप हंगामामधील अतिवृष्टी व पुरस्थितीमुळे काही जिल्ह्यातील शेतीयोग्य जमिनी खरडून नापीक झाल्या असून शेतातील उभी पिके देखील नष्ट झाली आहेत किंवा ती वाहून गेली आहेत. परिणामी शेतकऱ्यांच्या आर्थिक स्थितीवर प्रतिकूल परिणाम झाल्याची बाब निदर्शनास आली आहे. अशा परिस्थितीत अतिवृष्टी/पुरस्थितीमुळे नष्ट किंवा नापीक झालेल्या शेतजमिनीची तातडीने दुरुस्ती करून शेतजमिनी लागवडीयोग्य करून शेतकऱ्यांना अशा जमिनीतून उत्पन्न मिळवण्यास सक्षम करणे आवश्यक आहे. मगाराग्राह्यो अंतर्गत अनुज्ञेय असलेल्या कामांच्या यादीतील अ.क्र. ५९ (Reclamation of Degraded/ waste land) नुसार पडीक/ओसाड झालेल्या शेतजमिनीची दुरुस्ती / सपाटीकरण या माध्यमातून शेतजमिन लागवडीयोग्य करणे अनुज्ञेय आहे. त्यानुसार मनरेगा योजनेतर्गत अनुज्ञेय मृद-संधारणाच्या कामांद्वारे अशी शेतजमीन आर्थिकदृष्ट्या लागवडीयोग्य करून लहान व सीमांत शेतकऱ्यांचे (कमाल मर्यादा २ हेक्टर) सक्षमीकरण करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती. त्यानुषंगाने शासन पुढीलप्रमाणे निर्णय घेत आहे.

शासन निर्णय-

अतिवृष्टी वा पुरस्थितीमुळे नापीक झालेल्या शेतजमिनीचे महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजने अंतर्गत अनुज्ञेय असलेल्या मृद-संधारणाच्या कामांद्वारे लहान व सीमांत शेतकऱ्यांच्या (कमाल मर्यादा २ हेक्टर) शेतजमिनीची दुरुस्ती/ लागवडीयोग्य करण्यास या शासन निर्णयान्वये मान्यता देण्यात येत आहे.

२. जून २०२५ ते सप्टेंबर २०२५ मधील अतिवृष्टी / पुरामुळे संपूर्णपणे वाहून गेलेल्या तसेच पुरस्थितीमुळे जमीन खरडून गेल्याने नापीक झालेल्या शेतजमिनीच्या क्षेत्राचा पंचनामा करून नुकसान झालेले क्षेत्र निश्चित करण्याचे काम प्रगतीपथावर आहे. त्यापैकी निश्चित केलेल्या क्षेत्रातील लहान व सीमांत शेतकऱ्यांच्या (कमाल मर्यादा २ हेक्टर) शेतजमिनीची मनरेगाअंतर्गत दुरुस्ती करण्यासाठी खालील कार्यपद्धती अवलंबविण्यात यावी.

अ) मनरेगा योजनेतर्गत जॉबकार्ड धारक उपरोक्त शेतकरी शेतजमिनीची दुरुस्ती/ लागवडीयोग्य या वैयक्तिक लाभाच्या कामांकरिता पात्र असेल.

आ) पात्रतेच्या इतर अटी/शर्तीची पूर्तता करण्याच्या ज्या लहान व सीमांत शेतकऱ्यांकडे जॉबकार्ड उपलब्ध नाही अशा कुटुंबाने जॉबकार्ड उपलब्ध करून घेऊन योजनेत सहभागी व्हावे.

इ) सदर दुरुस्तीच्या कामाकरीता संबंधित शेतकऱ्यांनी बांधीत जमिनीचा सातबारा व खातेउतारा यांच्या प्रतीसह संबंधित गटविकास अधिकाऱ्यांकडे लेखी अर्ज करणे आवश्यक आहे. गटविकास अधिकारी यांच्या कार्यालयामार्फत शेतकऱ्यांना अर्जाची पोचपावती देण्यात यावी.

ई) प्राप्त झालेल्या अर्जानुसार कामांची स्थळपाहणी करून कामनिहाय अंदाजपत्रक तयार करणेबाबत तांत्रिक अधिकारी (PTO), मनरेगा यांना गटविकास अधिकारी यांच्यामार्फत आदेश देण्यात येतील. सदर

अंदाजपत्रकांना पंचायत समिती कार्यालयातील कृषि विस्तार अधिकारी/शाखा अभियंता तांत्रिक मान्यता प्रदान करतील.

- उ) तालुक्यातील अशा प्रकारे प्राप्त झालेल्या तांत्रिक मान्यतेसह कामांचा एकत्रित अहवाल गटविकास अधिकारी यांच्यामार्फत जिल्हाधिकारी यांच्याकडे सादर करण्यात येईल.
- ऊ) जिल्हाधिकारी तथा जिल्हा कार्यक्रम समन्वयक यांनी सदर अहवालानुसार एकूण खर्चास मान्यता देऊन कामांचा पुरवणी आराखड्यात समावेश करावा व पात्र अर्जदारांची यादी जिल्हाधिकारी कार्यालयाच्या संकेतस्थळावर प्रसिध्द करण्यात यावी.
- ऋ) गटविकास अधिकारी यांनी पात्र अर्जदारांच्या कामांना प्रशासकीय मान्यता देऊन सोबतच कार्यारंभ आदेश देखील द्यावेत, त्यानुसार कामे सुरु करण्यात यावी.
- ल) तांत्रिक अधिकारी (PTO), मनरेगा यांनी कामावरील अकुशल व कुशल खर्चाची मोजमाप पुस्तिकेत नोंद घ्यावी व मनरेगाच्या प्रचलित पध्दतीने देयके ऑनलाईन करावीत.
- ए) सदर कामांच्या अंमलबजावणी व सनियंत्रणाकरिता ग्रामपंचायत कार्यान्वयीन यंत्रणा राहिल.
- ऐ) या दुरुस्तीच्या कामावर अपंग व ज्येष्ठ नागरिक वगळता स्वतः शेतकरी अथवा त्याचे कुटुंबीय यांनी काम करणे अपेक्षित आहे.
- ओ) तालुका स्तरावरील किमान ५ गावे रॅन्डम पध्दतीने निवडावी व त्यातील किमान ५% कामांची विभागीय आयुक्त स्तरावरून तपासणी करण्यात यावी.
- औ) अतिवृष्टी/ पुरस्थितीमुळे खरडून नापीक झालेल्या लहान व सीमांत शेतकऱ्यांच्या शेतजमिनींच्या दुरुस्तीची कामे चालू आर्थिक वर्षात प्राधान्याने पूर्ण करण्यात यावीत व याबाबतचा आढावा जिल्हाधिकारी कार्यालयामार्फत कालबद्ध पध्दतीने घेण्यात यावा.
- अं) सदर शासन निर्णयानुसार कामांची अंमलबजावणी करण्याकरीता **कामांचे नमुना अंदाजपत्रक सोबत जोडण्यात आले आहे.** त्यानुसार सदर कामांची अंदाजपत्रकीय रक्कम जास्तीत जास्त रुपये ३ लाख प्रति हेक्टर या मर्यादेत २ हेक्टर पर्यंत कमाल रु.५ लाख अनुज्ञेय राहिल.
- अः) जिल्हाधिकारी तथा जिल्हा कार्यक्रम समन्वयक अधिकारी यांनी सदर कामांचा मासिक आढावा घेऊन त्याबाबतचा अहवाल शासनास पाठविणे अनिवार्य राहिल.

३. सदर शासन निर्णयासोबत जोडलेल्या नमुना अंदाजपत्रकानुसार मजुरी (अकुशल) व सामुग्री (कुशल) यावरील खर्चाचे प्रमाण अनुक्रमे ६०:४० असे आहे. तथापि, स्थानिक परिस्थितीनुसार कामाच्या कुशल खर्चात वाढ होत असल्यास अशा कुशल कामांना गट विकास अधिकारी यांनी मंजुरी देण्यास हरकत नाही. तथापि, मजुरी खर्च अधिक असणारी जास्तीत जास्त कामे घेऊन गट विकास अधिकारी यांनी तालुका स्तरावरील आणि जिल्हाधिकारी यांनी जिल्हा स्तरावरील एकूण खर्चातील अकुशल खर्चाचे प्रमाण किमान ६० टक्के राहिल याची दक्षता घ्यावी.

४. सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in. या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेतांक २०२५१०१०२२०१०७२६१६ असा आहे. हा आदेश डिजिटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने

(अतुल कोदे)

सह सचिव (रोहयो) महाराष्ट्र शासन.

प्रति,

१) मा. राज्यपाल यांचे सचिव.

- २) मा. मुख्यमंत्री यांचे सचिव.
- ३) मा. उपमुख्यमंत्री (नगर विकास) यांचे खाजगी सचिव
- ४) मा. उपमुख्यमंत्री (वित्त व नियोजन) यांचे खाजगी सचिव
- ५) मा. मंत्री (रोहयो) यांचे खाजगी सचिव.
- ६) सर्व मा. मंत्री/राज्यमंत्री यांचे खाजगी सचिव.
- ७) मा. विरोधी पक्षनेता विधान सभा/विधान परिषद यांचे स्वीय सहाय्यक.
- ८) मा. समिती प्रमुख, महाराष्ट्र विधानमंडळ रोहयो समिती, विधानमंडळ सचिवालय, मुंबई.
- ९) मा. मुख्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य यांचे सह सचिव.
- १०) सर्व अप्पर मुख्य सचिव/ प्रधान सचिव/ सचिव, मंत्रालयीन विभाग.
- ११) सर्व विभागीय आयुक्त.
- १२) महासंचालक, माहिती व जनसंपर्क, मुंबई (प्रसिध्दीकरीता)
- १३) आयुक्त, महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजना-महाराष्ट्र, नागपूर.
- १४) सर्व जिल्हाधिकारी तथा जिल्हा कार्यक्रम समन्वयक (मनरेगा).
- १५) सर्व मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद तथा सहजिल्हा कार्यक्रम समन्वयक (मनरेगा).
- १६) सर्व उपायुक्त (विकास), विभागीय आयुक्त कार्यालय.
- १७) प्रधान महालेखापाल (लेखा व अनुज्ञेयता), महाराष्ट्र १ व २, मुंबई व नागपूर.
- १८) प्रधान महालेखापाल (लेखा परिक्षा) महाराष्ट्र १ व २, मुंबई व नागपूर.
- १९) सर्व जिल्हा कोषागार अधिकारी.
- २०) सर्व सह सचिव/उप सचिव/ अवर सचिव/कक्ष अधिकारी, नियोजन विभाग (रोहयो)
- २१) सर्व तहसिलदार तथा गट कार्यक्रम समन्वयक (मनरेगा)
- २२) सर्व गट विकास अधिकारी तथा उप गट कार्यक्रम समन्वयक (मनरेगा)
- २३) सर्व मंत्रालयीन विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
- २४) निवडनस्ती रोहयो-१.

प्रपत्र अ						
मोजमाप पत्रक						
सन 2025 च्या खरीप हंगामातील अतिवृष्टी व पुरस्थितीमुळे नापीक झालेल्या जमिनीच्या दुरुस्तीसाठीचे अंदाजपत्रक						
अ.क्र.	कामाचा प्रकार	लांबी	रुंदी	उंची	घ.मी	एकुण परीमाण
१	जमीन कडेकडेने साफ करणे व 20 से.मी. परीघापर्यंतची मुळे काढणे या सर्व गोष्टी 10 मी. अंतरापर्यंत हलविणे. स्थळ स्वच्छता (Site clearance) एक हेक्टर = १०००० चौ.मी बाब क्र. ११	१००००.००	०.००	०.५०	०.४०	२००० चौ.मी.
२	खोल नांगरणी जमिनीत, सर्व प्रकारची माती, गाळ, चुना, शाडु, वाळु/रेती अशा भुस्तरात खोदकाम तासणीसह करणे व खोदून काढलेली सामग्री निर्देश दिल्याप्रमाणे 10 मीटर अंतरापर्यंत डोक्यावर वाहून नेणे व 30 सें.मी. जाडीपर्यंतच्या थराथरात 1.50 मीटर उंचीपर्यंत नेऊन टाकणे पसरविणे वा फरेत भरणे. प्रमाणानुसार बाब क्र. ०२	१००००.००	०.३०	०.५०	०.४०	६०० चौ.मी.
	बाब क्र. ०१	६०० चौ.मी.				
३	उपलब्ध पारंपारिक जलसाठ्यांमधील गाळ पुरवठा करणे , ज्यामध्ये वाहतूक आणि ढीग रचनेचा समावेश आहे. १५० मी.मी पर्यंत उंची साठी	१००००.००	०.००	०.१५	०.४२	६३० घ.मी.
	एक कि.मी वहन अंतरासाठी सार्वजनिक बांधकाम विभाग सामाईक दरसुची नुसार ०.५० कि.मी					
४	मऊ/कठीण मुरुम/गाळ/वाळु/रेती वा सर्व प्रकारची माती आवश्यकते प्रमाणे कामाच्या ठिकाणी गोळा केलेल्या ढिगापासून वाहून नेणे, पसरविणे/आंथरणे व त्याचे छेदन /संस्करण करणे इत्यादी सर्व कामे पूर्ण करणे. (वाहन अंतराचा अंतर्भाव नाही)प्रमाणानुसार बाब क्र. ०३	६३० घ.मी.				
	२० मीटर वहन अंतरापर्यंत	६३० घ.मी.				
	बाब क्र. ०३	६३० घ.मी.				
५	माहिती देणारा बोर्ड पुरवणे आणि बसवणे	संख्या				१

प्रपत्र ब							
नमुना अंदाजपत्रक							
सन २०२५ च्या खरीप हंगामातील अतिवृष्टी व पुरस्थितीमुळे नापीक झालेल्या जमिनीच्या दुरुस्तीसाठीचे अंदाजपत्रक							
अ.क्र.	कामाचा प्रकार	प्रमाण	एकक	दर		रक्कम (रुपये)	
				अकुशल	कुशल	अकुशल	कुशल
१	जमीन कडेकडेने साफ करणे व 20 से.मी. परीघापर्यंतची मुळे काढणे या सर्व गोष्टी 10 मी. अंतरापर्यंत हलविणे. स्थळ स्वच्छता (Site clearance)	२०००.००	चौ.मी.	७.१७		१४३४०	
२	खोल नांगरणी जमिनीत, सर्व प्रकारची माती, गाळ, चुना, शाडू, वाळू/रेती अशा भुस्तरात खोदकाम तासणीसह करणे व खोदून काढलेली सामग्री निर्देश दिल्याप्रमाणे 10 मीटर अंतरापर्यंत डोक्यावर वाहून नेणे व 30 सें.मी. जाडीपर्यंतच्या थराथरात 1.50 मीटर उंचीपर्यंत नेऊन टाकणे पसरविणे वा फरेत भरणे.	६००.००	चौ.मी.	१५९.१२		९५४७२	
३	उपलब्ध पारंपारिक जलसाठ्यांमधील गाळ पुरवठा करणे , ज्यामध्ये वाहतूक आणि ढीग रचनेचा समावेश आहे.	६३०.००	घ.मी		१७७.८८	०.००	११२०६२.००
४	मऊ/कठीणमुरुम/गाळ/वाळू/रेती वा सर्व प्रकारची माती आवश्यक ते प्रमाणे कामाच्या ठिकाणी गोळा केलेल्या ढिगापासून वाहून नेणे, पसरविणे/आंथरणे व त्याचे छेदन /संस्करण करणे इत्यादी सर्व कामे पूर्ण करणे. (वाहन अंतराचा अंतर्भाव नाही)	६३०.००	घ.मी	५३.०४		३३४१५.२	
५	सर्व प्रकारची माती, गाळ, चुना, शाडू, वाळू, रेती मऊ मुरुम, कठीण मुरुम, दगड-धोंडे, सर्व आकाराची खडी इत्यादी सुरवातीच्या 10 मीटर अंतरापलिकडे एकूण 100 मीटर अंतरापर्यंत डोक्यावर वाहून नेण्यासाठी अतिरीक्त दर (LEAD CHARGES)	६३०.००	घ.मी	५६.७९		३५७७७.७	
६	माहिती देणारा बोर्ड पुरवणे आणि बसवणे	१	संख्या		३०००		३०००
	जीएसटी	५%					५७५३.१
	मनुष्य दिवस			५७४		१७९००४.९०	१२०८१५.१०
	एकूण खर्च					२९९८२०.००	
	अकुशल : कुशल खर्चाचे प्रमाण					६०	४०